

POMOGÁTS BÉLA

Új erdélyi stratégia?

*Az Európai Utas
ezúton köszönti
a hetvenéves
Pomogáts Bélát!*

Olvasom az *Erdélyi Riport* című nagyváradi hetilap szeptember 23-i számában, hogy Sabin Gherman, a magyarországi közéletben is ismert erdélyi román politikus, korábban az Erdély-Bánság Liga, jelenleg a Kereszténydemokrata Párt vezetője, az *Elegem van Romániából* című, annak idején nálunk is figyelmet keltő politikai kiáltvány szerzője erdélyi magyar–román összefogásra szólított fel. Pontosabban arra, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (már a közelgő parlamenti választásokon) fogjon össze az erdélyi regionalizáció román és német híveivel, és közösen képviseljék, akár Bukaresttel szemben, az Erdélyben élő emberek, népek, kultúrák érdekeit.

Ez a hír engem, bevallom, kifejezetten felvillanyozott. Egyrészt amiatt, mert az erdélyi nemzetek és kultúrák összefogásának és kölcsönösen egyeztetett érdekérvényesítésének kétségtelenül vannak hagyományai. A regionalizációnak ez az erdélyi politikai stratégiája mindenképpen a XXI. század Európájának azt a területi, igazgatási és kulturális berendezkedését célozza meg, amely a kontinens nyugati régióiban máris működőképesnek bizonyult, a közép-európai régióban pedig alkalmas lehet arra, hogy valamelyest orvosolja a huszadik században felhalmozott és oly sok közösségi szenvedést okozó etnikai konfliktusokat.

Erdélyi multikulturalizmus

Lássuk talán az első megfontolást. A régi, a történelmi Erdélynek igen sok olyan hagyománya létezik, amely a mostanában „multikulturálisnak” nevezett

Az illusztrációkat Cseh Gusztáv „kolozvári képíró” könyvéből vettük: Libellus Pictus azaz képekkel írott könyvecskéje Jeles Házaknak (Kolozsvár, 2002)

társadalmi berendezkedésnek mintegy az előképe lehet. Ennek a „multikulturális” berendezkedésnek a keretei között viszonylag szabadon (a korabeli európai jogrendhez és politikai gyakorlathoz képest szabadabban) fejlődhetek a különféle etnikumok, vallások és kultúrák, ez a fejlődés részben kialakította a nemzeti, az egyházi és a kulturális autonómiák bizonyos rendszerét. Talán nem kell különösebben érvelni amellest, hogy Erdélynek milyen hatalmas szerepe volt a magyar kultúra fejlesztésében, az erdélyi szász kultúra autonómiájának kialakulásában vagy éppen a román nemzeti kultúra megalapozásában és fenntartásában. Mindezzel Erdély egy olyan európai örökséget védelmezett, amelyet később az európai liberalizmus bontakoztat ki igazán.

Tulajdonképpen az erdélyi multikulturalizmus és liberalizmus hagyományai éledtek újra a két világháború közötti időben, mindenekelőtt abban a transzilvánista ideológiában (az „erdélyi gondolatban”), amelyet az erdélyi magyar irodalmi és részben politikai élet képviselt, és amelyhez a húszas években (Hitler hatalomra jutásáig és a „nagynémet” ideológia erdélyi elterjedéséig) az erdélyi szász szellemi élet és szórványosabb módon a román szellemi élet is csatlakozott. Az erdélyi regionalizmusnak ez az időnként felszínre kerülő gondolata mégsem tudott igazán gyökeret verni az ország rész közéletében és igazgatásában, és az erdélyiség mint tudatforma, mint identitás-alkító tényező elsősorban a magyarság körében (ott is mindenekelőtt az irodalomban, például az *Erdélyi Helikon* és az Erdélyi Szépművészek Céh körül gyülekező írók közösségében) érvényesült.

Az erdélyi nemzetek együttműködésének transzilvánista eszméje, legalábbis a húszas években, nem volt ismeretlen a román és a német irodalmi élet képviselői előtt sem. Több olyan román, illetve német írástudóra lehet hivatkozni, aki jóindulattal tekintett az együttműködést szorgalmazó és a regionalizációt is előtérbe helyező „erdélyi gondolatra”. Így a román Emil Isacra, Corneliu Codarceára, Avram P. Todorra, az erdélyi magyar irodalomról könyvet író Ion Chinezura, illetve a szász Adolf Meschendörferre, Ernst Wittstockra és Otto Folberthre, ez utóbbi *Die drei Durchbrücke – Eine Vision der siebenbürgischen Landschaft* címmel írt 1929-ben szép esszét az erdélyi népek és kultúrák együttműködésének fontosságáról és lehetőségeiről. Több olyan magyar, román és német folyóirat is volt, amely kulturális kapcsolatok gondozására vállalkozott, így a magyar *Erdélyi Helikon*, a román *Idea Europeana* és a német *Klingsor*. A magyar és román nyelven 1922–1923-ban Nagyváradon megjelent *Aurora*, valamint az 1924-ben Kolozsváron négy nyelven (magyarul, románul, németül és franciául) indult *Cultura* című folyóiratok pedig már programszerűen hirdették és szolgálták az erdélyi multikulturalizmus eszméjét és az erdélyi népek kulturális közeledését.

Erdélyi szász és román javaslatok

Valójában az Erdélyben élő nemzetek regionális összefogásának és valamiféle erdélyi önkormányzatnak a gondolata sem volt idegen az erdélyi szász és román értelmiség képviselőitől. Ez az eszme érthető módon elsősorban a szászok körében vert kedvező visszhangot, tekintettel arra, hogy ennek a nemzetiségnek régi, még a középkorból eredő önkormányzati hagyományai voltak, s a kiegyezés utáni Magyarországon is meg tudta őrizni kulturális autonómiáját, illetve nemzetiségi szervezeteit. A szász népszervezet „kibővített választmánya” 1919. január 8-án Medgyesen fogadta el a román egyesülést, s ehhez a határozathoz augusztus 10-én a bánági svábok nagygyűlése is csatlakozott. Az erdélyi német kisebbség azonban továbbra is fenn akarta tartani társadalmi, politikai és kulturális intézményeit, sőt a gyulafehérvári határozatokra, illetve a párizsi kisebbségi szerződésre hivatkozva valódi öngazgatásra törekedett.

A romániai németek képviselőinek 1919. szeptember 6-án Temesvárott tartott gyűlése, amely közös politikai párt és egységes választási program kialakításában állapodott meg, a következőképpen jelölte meg a német kisebbség fő célkitűzéseit: „Alkotmány alkotandó, amely örök időkre biztosítja a román németiség jogát arra, hogy politikailag mint egységes nemzet szervezze magát, s ennek alapján követhesse nemzeti, kulturális és gazdasági törekvéseit.” Ugyanez a határozat követelte a területi közigazgatási önkormányzat bevezetését, a széles körű nemzetiségi iskoláztatást és azt, hogy a kisebbségek maguk választhassák meg az ügyeikkel foglalkozó tisztviselőket.

Ezzel szemben némi hajlandóság mutatkozott az erdélyi autonómia eszméjének támogatására az erdélyi román értelmiség, különösen a még kisebbségi körülmények között alakult Nemzeti Párt tisztségviselői körében. A párt néhány vezető egyénisége, különösen a görög katolikus vallású észak-erdélyi románok képviselői már korábban is bizalmatlanok voltak a bukaresti politikával, különösen a Brătianu-féle liberálisok korrumpált kormányzásával szemben; a párt hivatalos lapja, a *Patria* nem egyszer tette szóvá az erdélyi és a regáti politikai élet konfliktusait. Alexandru Vaida-Voevod például több alkalommal is kifejtette, hogy ő és elvtársai szemben állnak az erőszakos centralizációval, amelyet az uniót követve a bukaresti kormányzat bevezetett, s véleményük szerint ennek a kormányzatnak jobban figyelembe kellene vennie Erdély sajátos politikai hagyományait és érdekeit. Az általuk meghirdetett politikai cél eszerint: a román nemzeti „egység decentralizáció alapján, azaz regionalizmus és nem despotikus, erőszakolt centralizáció”.

A nemzeti párti politikusok decentralizációs törekvései természetesen nem mentek el odáig, hogy komolyabban fontolóra vették volna az erdélyi önkormányzat létrehozását, kivált a kisebbségek önkormányzatát, noha a párizsi kisebbségvédelmi szerző-

dést a román kormány nevében Vaida-Voevod írta alá. Az erdélyi autonómia hangoztatása inkább csak politikai fegyvernek számított a liberálisok ellen viselt harcban, s amint a nemzeti pártiak az 1928-as választásokon kormányra kerültek, lényegében a Brătianu-

filakosság nagy részét 1944–1945-ben egyértelmű bukaresti jóváhagyással szovjet kényszermunkatáborokba hurcolták, ahonnan igen kevesen tértek haza, és az erdélyi szászok és a bánáti svábok ezután már sohasem voltak képesek arra, hogy szervezeten és intézménye-

féle centralizációs politikát folytatták. A magyar kisebbségi demokratikus mozgalmak vezetői mindazonáltal nagyobb bizalommal viseltettek az erdélyi származású nemzeti pártiak, mint a kimondottan regáti érdekeket képviselő liberálisok iránt.

A regionalizációs tervek kudarca

Végül is a három erdélyi nemzet összefogására alapozott erdélyi regionalizáció eszméje nem tudott valódi politikai stratégiává válni. Az erdélyi szászok a húszas évek magyarbarát orientációja után a harmincas években, különösen a náci párt németországi hatalomra jutása után már a nagynémet eszmének kötelezték el magukat, és feladták az erdélyi szolidaritás elvét. Valójában ekkor dőlt el az erdélyi németek sorsa: a szász fér-

sen képviseljük nemzeti érdekeiket. Szervezeteik betagozódtak a diktatórikus rendszerbe, majd a hetvenes években megindult a Német Szövetségi Köztársaságba irányuló exodus, és mára szinte teljesen kiürültek, illetve átalakultak a korábbi német városok és falvak.

A román politikai elit is igen hamar feladta az erdélyi összefogás és regionalizáció eszméjét, minthogy a harmincas években – részben a magyarországi revíziós törekvések ellenhatására – a román politikai életben nagy teret kapott az első világháború után elért területi nyereségek (hódítások) minden áron történő megőrzésének elve, következésképp a román nemzeten belül kialakult történelmi és kulturális, illetve identitásbeli sajátosságok felszámolásának politikája. Az a „nemzeti homogenizáció”, amely azután a Ceaușescu által fémjelzett korszakban az egyetlen és minden más megfontolást maga alá gyűrő nemzeti stratégia vezér-

lő eszméje lett. Az erdélyi „multikulturalizmus” hagyományai, az erdélyi regionalizáció lehetősége és ezzel együtt az erdélyi népeknek az erdélyi patriotizmus alapján történő összefogása ezzel történelmi értelemben megsemmisült, illetve a nagyromán nacionalizmus áldozatává vált.

Közép-Európa instabilitása

Jól tudom, hogy a szinte mindig központosításra és az ország homogenizálására törekvő (az 1989-ben megdöntött diktatúra által ennek a homogenizálásnak az

sajátos erdélyi tradíciók új tartalommal történő megtöltésének lehetőségét és igényét. Az európai integráció eddig is a hagyományos gazdaság és kulturális régiók identitásának helyreállításával járt együtt, és ez a folyamat reményeim szerint Romániát sem fogja elkerülni. Ennyiben Sabin Gherman rokonszenves elképzelései nem tartoznak a romantikus és nehezen megvalósítható víziók birodalmába.

A XX. század végének eseményei azt mutatják, hogy az első világháború után létrehozott közép-európai államalakulatok nem élveztek olyan stabilitást, mint amilyenre a saint-germain-i és trianoni békecsinálók annak idején számítottak. Részben felbomlot-

érdekében erőszakos eszközöket is felhasználó) bukaresti kormányzati politika hagyományosan elutasítja az országon belüli regionalizáció eszméjét, az európai fejlődés, az európai integráció mindazonáltal Romániában is előtérbe tudja és fogja állítani a történelmi régiók hagyományainak újjáélesztését, következésképp a

tak azok a jórészt mesterségesen létrehozott „kvázi-integrációs” államrendszerek és államrezonok, mint a „csehszlovákizmus” és a „jugoszlávizmus”, amelyeket a trianoni és a saint-germain-i rendezés létrehozott. Mindkét állami ideológia és mindkét állami keret külső erőfeszítések mesterséges következménye volt. Sem

a csehszlovák, sem a jugoszláv képződményt nem fogták össze a történelmi hagyományok és a valódi nemzeti érdekek, s noha mindkettő „nemzetállamként” lépett fel az európai politikában, az első esetben a csehek, a másodikban a szerbek nemzeti szupremáciája érvényesült.

Valójában az egykori Osztrák–Magyar Monarchia helyén olyan államalakulatok jöttek létre, amelyek (a trianoni Magyarország és a saint-germain-i Ausztria kivételével) ugyancsak többnemzetiségű államok voltak, csak éppen a föderaliztikus irányban haladó Monarchiával ellentétben minden erővel a nemzeti állam kiépítésére törekedtek. Vonatkozik mindez a királyi, majd a népköztársasági Románia államrendszerére is. Az első világháború után létrehozott két szláv államot mindig is belső feszültségek tették bizonytalanná, és mihelyt a külső hatalmi erőtér által garantált és fenntartott államalakulatok elveszítették ezt a külső erőt, instabilakká váltak, és kettéhasadtak vagy felrobbantak. Igazolva ezzel az első világháború után kialakított

és a második után megerősített közép-európai rend belső bizonytalanságát és törekenységét.

Mára valójában egyetlen „trianoni” utódállami integráció maradt fenn, és ez természetesen Románia. Mindazonáltal a román állam sem nélkülözi a belső feszültségeket. Az 1918–1919-ben létrehozott Nagy-Románia ugyanis három – történelmi és civilizációs tekintetben egymástól igen különböző – tartományból épült fel: a Regátból, a keleti szláv (orosz és ukrán) történelmi hagyományokat és politikai kultúrát képviselő Havasalföldből és az európai fejlődési mintákat követő, a nyugati kulturális körhöz tartozó Erdélyből. Erdélynek még a román közélet és vallási élete (a Rómához hű görög katolikus egyház miatt) is erősen eltért a regáti tartományok politikai kultúrájától és vallási hagyományaitól. Románia valójában három európai civilizációs és történelmi régió ütközési pontjában foglal helyet, és ez már eleve a demokratikus föderális megoldások irányába mozdíthatja el az 1918 után kialakított és 1945 után megerősített államszerkezetet. Ennek

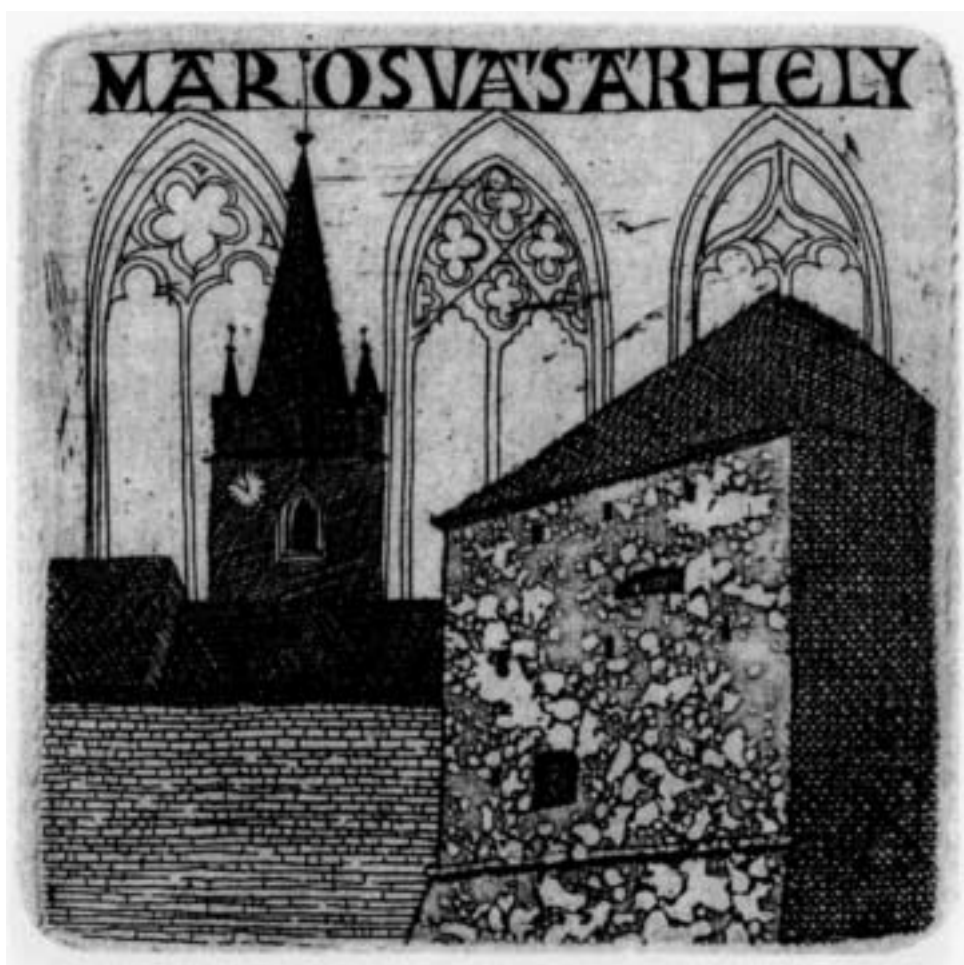
a szerkezetnek a stabilitását eddig is csupán a (szélső-jobboldali vagy szélsőbaloldali) diktatúrák voltak képesek garantálni, s egy esetleges demokratikus fejlődésnek mindenképpen nyilvánvalóvá kell tennie az államszerkezet belső törésvonalait.

Erdély történelmi identitása

Az első világháború után Romániához csatolt magyar területek (tehát a történelmi Erdély mellett a Bánság egy része, a Körös-vidék és a Máramaros) történetileg, művelődés- és mentalitástörténetileg a legkevésbé sem tartoztak ahhoz a keleti, illetve délkeleti övezetbe, amelyben a román politikai kultúra és mentalitás kifejlődött. Erdélynek önálló politikai arculata, kultúrája és identitása volt, ez szerencsés körülmények között egy svájci típusú fejlődés kiindulása lehetett volna. Sajnálatosan, ez a karakter a román impérium következtében – a németek és a zsi-

dók tömeges kitelepülése, a magyarság számarányának és politikai súlyának radikális csökkentése, a történelmi erdélyi román értelmiség háttérbe szorítása és az igen nagy számú regáti betelepülő miatt – elhalványult vagy megváltozott. Ez a változás valójában megcsonkította és háttérbe szorította az erdélyi román értelmiség nyugati jellegű (latinos) mentalitását is. Tulajdonképpen a nemzet- és országegyesítés oltárán fel kellett áldozni a nyugati mintájú politikai kultúra értékeit.

Mindennek ellenére – a több mint nyolc évtizede erőszakos vagy ravasz manipulációkkal dolgozó bukaresti homogenizáló politika ellenére – Románia mégsem vált egységes nemzetállammá, és még kevésbé válik azzá, ha bekövetkezik a Besszarábiával (a Moldovai Köztársasággal) kilátásba helyezett valamikori egyesülés. Erős repedések észlelhetők a nagyromán állam homlokzata mögött, amely különben mindenáron a teljes és homogén nemzeti egység benyomását kívánja

kelteni. Nemcsak a kisebbségi népcsoportok jelenléte, nemcsak az állam etnikai térképén máris megjelenő milliós létszámú cigányság miatt, hanem azoknak a különbözőségeknek a következtében is, amelyeket az egymástól eltérő módon fejlődő területek román lakossága mutat.

Az oltyánok, a moldovánok, az erdélyiek számos területen különböznek egymástól, a román görög katolikusok – az államilag ma is támogatott és előnyös helyzetbe juttatott ortodoxokkal szemben – ugyancsak ki akarják nyilvánítani másságukat, és az ország északi és nyugati régióiban (Erdélyben, a Bánságban) élőknek is mások (lesznek) az érdekei, mint a keleti és déli területek lakosainak. Az előbbieket valószínűleg gazdaságilag is, már csak az európai uniós elhelyezkedésükből következően is inkább Közép-Európához, az utóbbiak viszont a Balkánhoz fognak közeledni: erre utalnak korábbi hagyományaik és tartósabb érdekeik. A román társadalom most átalakulások előtt áll, azt a monolitikus állapotot, amelybe a Ceaușescu-féle zsarnokság kényszerítette,

mindenképpen fel kell adnia, és a mögöttünk lévő másfél évtizedben (a romániai rendszerváltozás után) igen nagy teret veszítő, mindazonáltal máig fennmaradó kommunista némenklatúrás és szekuritátés csoportok, amelyeknek érdekeik fűződnek a monolitikus szerkezet fenntartásához, valószínűleg maguk is meg fognak hátrálni az átalakulások gazdaságilag motivált kényszere előtt.

Stratégiai feladatok

A magyar értelmiségnek és a magyar politikának mindennek következtében tehát arra kell törekednie, hogy a románságon belül megtalálható „másságot” szólítsa meg: az egymástól eltérő régiókat, az erdélyi románokat, a görög katolikusokat, a demokratákat, a szabadelvűeket (akik nem minden esetben azonosak a bukaresti liberálisokkal), a mondhatnám így: Sabin Ghermanokat, azokat, akiknek érdekük fűződik a nyugati orientációhoz és felzárkózáshoz, illetve a közép-európai régió gazdasági és politikai integrá-

ciójához. Előbb-utóbb ugyanis a román államon belül is meg kell jelennie a regionális gondolatnak és politikának, minthogy a kontinensen és ezen belül Közép-Európában mind nagyobb szerepet fognak játszani – nem az államok, hanem a hagyományos történelmi, gazdasági és kulturális régiók. A Trianon utáni korszak lezárásának egyik előfeltétele ez a regionális fejlődés és öntudatra ébredés. A nemzetállami ideológiának előbb-utóbb, remélhetőleg, Romániában is meg kell buknia, pontosabban az ideológia erőszakos és kíméletlen következményeit Romániának fel kell számolnia, ahogy a kommunizmus is megbukott. Ez nemcsak a magyarságnak, hanem Közép-Európának és a románoknak is érdekük.

A századvégi-ezredvégi Európában a korábban oly nagy szerepet betöltő „nemzetállami” struktúrák – amelyek végső soron a kontinentális hatalmak vetélkedésének, következképp két pusztító világháborúnak az okozói voltak – a jelenben: az európai integráció körülményei között kétségkívül a fellazulás irányába haladnak. Egyrészt az Európai Unió intézményrendszerének kiépülése és belső kohéziójának szilárdulása következtében, másrészt a regionális hagyományok és identitások jól érzékelhető feleledése miatt. Mindkét folyamat azzal jár, hogy a szuverenitás bizonyos – egyelőre kisebb, később valószínűleg nagyobb – velejáróit és következményeit a „nemzetállami” átengedi az uniós, illetve a regionális szervezeteknek. Ennek az üdvös folyamatnak a következtében jöttek létre az elmúlt évtizedekben azok a regionális szervezetek, amelyek mintegy közbülső kormányzati struktúrák képeznek a megyék és a központi kormány között – és az úgynevezett „eurorégiók”, amelyek a meglévő államhatár kiiktatásával adnak gazdasági és kulturális szerepet a területközi kapcsolatoknak (például a francia Elzász és a német Baden-Württemberg tartomány között).

A közép-európai térségben is igen nagy jövőjük lehet a regionális szerveződéseknek és a határok fölött átívelő „eurorégióknak”. Ilyen „eurorégiók” már léteznek, például Miskolc–Kassa–Ungvár–Szatmárnémeti, illetve Szeged–Arad–Temesvár–Szabadka vagy éppen Szombathely–Zalaegerszeg–Lendva–Maribor–Graz térségében. Ezek a regionális integrációk azonban működésüket tekintve messze elmaradnak a nyugat-európai minták mögött. Valójában csupán némi gazdasági együttműködésre és néhány jó szándékú értelmiségi igyekezetére korlátozódnak, és egy-egy regionális találkozó vagy tanácskozás jelzi azt, hogy a valóságos regionális együttműködés milyen jótékony lehetne, többek között oldhatná a történelmi múlt ál-

tal ránk hagyományozott nemzeti konfliktusok ma is tapasztalható görcseit.

Európai egyeztetés

A nyolcvanas évek végén kibontakozó közép-európai átalakulások óta kétségtelenül bizonyos demokratizálódás ment végbe a régióban: erre vallanak a több alkalommal bekövetkezett kormányzati-hatalmi változások, s erre utal a jogállami rendszerek kiépülése is. A regionális egyeztetés művelete, a közös érdekek felismerése mindazonáltal többnyire most is elmaradt. Elsősorban annak következtében, hogy nem sikerült megszabadulni azoktól a „nemzetállami”, sőt etnokratikus mítoszoktól és uralmi berendezkedésektől, amelyek korábban politikai dezintegrálódásra és nemzeti-etnikai konfliktusokra ítélték a térségben élő népeket. Nem sikerült levetkezni „Köztes-Európának” azt az arculatát, amely máig őrzi a keleti jellegű politikai kultúra bélyegét. Holott az európai integráció közös kívánsága következtében most nyílhatnának utak a regionális kiengesztelődés és együttműködés felé. Ahogy mindez Európa nyugati felében már korábban, nagy sikerrel végbement. A regionális szerveződések ezt a térségi együttműködést, a közép-európai és ezzel együtt az európai integrációt segítenék elő. ■

